

Уладзімір ПАДАЛІНСКІ

«Гвалтовнымъ обычаемъ въ имению моемъ Поболевскомъ подле реки Добосны»: адзін эпизод з жыцця Рэчыцкага края XVI ст.*

Пазямельныя канфлікты былі звычайнай і неад'емнай часткай грамадскага жыцця феадальнай эпохі. Праз аналіз асобнага канфлікту можна выявіць агульныя працэсы, характэрныя для сацыяльнай прасторы ў пэўным рэгіёне ў той ці іншы перыяд часу. Разгледжаная ў артыкуле межавая спрэчка не толькі адлюстроўвае функцыянаванне мясцовага кіравання ў ВКЛ, але і дае важную інфармацыю аб асаблівасцях сацыяльных адносін у беларускім грамадстве XVI ст.

У сярэдзіне XVI ст. у Рэчыцкім краі¹ адбываўся працяглы пазямельны канфлікт паміж шляхцічамі Зянковічамі і рагачоўскім святаром Фёдарам Іванавічам². Справа была даволі маштабнай і гучнай не толькі на лакальным узроўні. Некалькі разоў яна нават разглядалася каралем польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам Аўгустам. Гэты канфлікт з'яўляецца важным прыкладам арганізацыі сістэмы мясцовага кіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім. Да таго ж, у матэрыялах справы выяўляюцца адметнасці сацыяльных кантактаў у беларускім грамадстве і яго светапогляду ў перыяд ранняга Новага часу.

Звернемся да сутнасці справы. У 1553 г. святар рагачоўскай царквы святых Кузьмы і Дзям'яна Фёдар Іванавіч скардзіўся каралеве польскай і вялікай княгіне літоўскай Боне Сфорца, якой належала Рагачоўская воласць³, на шляхціча Аляксея Зянковіча (на той час ужо нябожчыка) ды яго сыноў Івана і Змайлу, што тыя "моцно и гвалтомъ" захапілі царкоўныя землі. Гаворка вялася аб уладаннях, якія ўваходзілі ў склад маёнтка Побалава, размешчанага на рацэ Добасна: "въ земляхъ, въ сеножатехъ, въ дереве борт-

номъ и пашни дворной, въ гонехъ бобровыхъ въ ловехъ зверинныхъ и пташихъ и въ реце Добосне и въ вирохъ ловы рыбные, въ лугахъ хмелища"⁴. На разбор справы Бона Сфорца накіравала сваіх камісараў: пінскага, кобынскага, клецкага і гарадзецкага старосту, сялецкага дзяржаўцу Станіслава Фальчэўскага (старшы камісар), гаспадарскага маршалка, гомельскага старосту Анікея Гарнастая і князя Багдана Пузыну. Непасрэдна ж справу разглядалі С.Фальчэўскі і пінскі войскі Марцін Шырма. Іншыя камісары прыслалі сваіх прадстаўнікоў А.Гарнастая — глускага і быхаўскага ўрадніка Міхайлу Радамскага, а Б.Пузына — бабруйскага ўрадніка Івана Барэйшу. З боку Фёдара Іванавіча і братоў Зянковічаў прадстаўлялі адпаведна гаспадарскія дваране Міхайла Маклок і Мацей Вайцяховіч⁵. Камісары і прадстаўнікі бакоў выехалі ў сяло Папоўцы, каб на месцы і ў прысутнасці мясцовых ся-

* Артыкул напісаны ў межах выканання навукова-даследчага праекта БРФФД № Г16-017 "Палітычныя эліты ўсходнебеларускіх зямель Вялікага Княства Літоўскага ў сітуацыі памежжа (1569—1606 г.)" (выканаўцы: У.А.Падалінскі, А.А.Радаман).

ПАДАЛІНСКІ Уладзімір Аляксеевіч.

Загандчык кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1978 г. у Шчучыне (Гродзенская вобласць). У 2000 г. закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 2003 г. — аспірантуру Інстытута гісторыі НАН Беларусі. У 2004 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму "Прадстаўніцтва і палітычная пазіцыя Вялікага Княства Літоўскага на вальных соймах Рэчы Паспалітай у апошняй трэці XVI ст.". З 2004 г. працаваў у Беларускай дзяржаўнай эканамічнай універсітэце, з 2013 г. — у БДУ. Аўтар больш за 60 навуковых і вучэбна-метадычных публікацый, у тым ліку манаграфіі "Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года" (Мінск, 2017).

лян, у тым ліку старца Андрэя, разабрацца ў сутнасці справы. Святар Фёдар Іванавіч заявіў, што *"островъ Поболовский"* яшчэ ў часы вялікага князя літоўскага Вітаўта трымалі два браты Дзіцятка і Міхайлачка (*"Дитятко и Михайлочко"*), а пазней і яго продак Грыгорый, таксама святар царквы святых Кузьмы і Дзямьяна ў Рагачове. Пры гэтым, палова ўладанняў Побалава і даходаў з іх павінна была належыць названай царкве, але паны Зянковічы бяспраўна ўсё захапілі, ды *"одны сами то на себе держать, а церкви Божьей въ томъ острове половины мети не поступують, и тыхъ людей церковныхъ вонъ зъ того острова вытискають"*. Іван і Змайла Зянковічы не хацелі распачынаць судовы працэс, а прасілі камісараў заключыць паміж імі і Фёдарам Іванавічам пагадненне — *"слушную и досконалую угоду... , якобы на обе стороны безъ шкоды ихъ было"*, — з чым пагадзіўся і рагачоўскі святар⁶. У выніку, камісары, агледзеўшы побалаўскія ўладанні і выслухаўшы аргументы бакоў, прынялі наступнае рашэнне. Браты Зянковічы павінны былі саступіць на карысць царквы сёлы Узнога і Ліскі разам з іх жыхарамі⁷ ды землямі, а таксама трэцюю частку зямлі свайго двара (маёнтка) у Побалаве. У сваю чаргу, рагачоўскі святар таксама Зянковічам частку царкоўных зямель разам з іх жыхарамі⁸. Пры гэтым, для размежавання ўладанняў загадвалася *"полямъ и дубровою копцы закопати и грани въ соснахъ и березахъ положить"*. Натуральнай мяжой выступала рака Добасна, па правым беразе якой знаходзілася большая частка шляхецкіх уладанняў, а па левым — царкоўных. Праўда, на левым беразе ракі Зянковічы захавалі дзве часткі зямель іх двара і млын. Бабровыя гоны на рацэ Добасне і іншых рэках *"одъ верху ажъ до низу"* перадаваліся ў сумеснае карыстанне абодвух бакоў, таксама як і права рыбнай лоўлі. Захоўваліся ранейшыя правы валодання пчоламі і бортным дрэвам: *"водлугъ стародавнего обычаю и знамень своихъ тыхъ уходовъ своихъ звечистыхъ походити и вживати по обимъ сторонамъ"*. Шляхецкія і царкоўныя падданыя мелі права вольна пасвіць жывёлу, збіраць жалуды, грыбы і ягады, а таксама браць *"дерево лежачое"* на дровы і выраб лучынаў па абодва бакі ад мяжы. Займацца ж земляробствам на чужой тэрыторыі забаранялася. Акрамя таго, братам Зянковічам і Фёдару Іванавічу даручалася ў кароткі тэрмін дамовіцца паміж сабой аб роўным падзеле мясцовых сенажацяў. За парушэнне дадзенага пагаднення вызначаліся значныя зарукі: 500 коп грошай літоўскіх павінна было выплочвацца каралю і вялікаму князю і 50 коп грошай — мясцоваму дзяржаўцу⁹. Судовы ліст быў складзены і зацверджаны камісарамі 16 мая 1553 г. у Рагачове ў трох асобніках — па аднаму для Боны Сфорцы, Івана і Змайлы Зянковічаў, Фёдара Іванавіча.

Аднак канфлікт на гэтым не скончыўся. Як аказалася, бакі так і не дамовіліся аб падзеле сенажацяў. Дадатковыя спрэчкі выклікала і права карыстання бортным дрэвам. У выніку ў нядзелю 10 ліпеня 1559 г. у Рагачове па ўказанні Жыгімонта Аўгуста гаспадарскі маршалак, рэчыцкі староста, любашанскі дзяр-

жаўца А.Гарнастай і князь Б.Пузына разглядалі скаргу братаў Зянковічаў на рагачоўскага святара Фёдара Іванавіча *"о забранье сеножателей ихъ и дерева бортного"*. Адзначым, што абодва бакі папрасілі суддзяў перанесці справу на разгляд рагачоўскага старосты князя Багдана Саламярэцкага, што А.Гарнастай і зрабіў *"про недоспехъ мой"*. Рагачоўскі староста павінен быў прызначыць час судавага разбіральніцтва, атрымаць адпаведны гаспадарскі ліст і асабіста выехаць на спрэчныя землі, каб *"на обе стороны досмотрети и умеркованье слушное вчинити"*¹⁰. Аднак па невядомай нам прычыне Б.Саламярэцкі гэтага даручэння не выканаў. Прынамсі, ужо Фёдар Іванавіч мусіў не раз звяртацца да Жыгімонта Аўгуста са скаргамі на братаў Зянковічаў аб тым, што яны насуперак рашэнню камісараў так і не правялі абмену сенажацямі, а таксама ўчыняюць царкоўным падданым *"въ боехъ, в грабежахъ, въ зобранью сена и сеножателей и дерева бортного и въ иншихъ многихъ речахъ кривды и шкоды немалые"*. Святар падкрэсліваў, што ўжо доўгі час не можа дабіцца вырашэння гэтага канфлікту. У выніку, кароль і вялікі князь сваім лістом ад 27 студзеня 1562 г. з Вільні загадаў рагачоўскаму старосце неадкладна прызначыць час для канчатковага разгляду справы¹¹. У сваю чаргу, Б.Саламярэцкі даручыў разабрацца ў канфлікце свайму намесніку, рагачоўскаму падстаросце Андрэю Мурзе.

Тым часам, Іван Зянковіч зноў выклікаў Фёдара Іванавіча на суд. Гэты суд адбыўся 1 сакавіка 1562 г. у рагачоўскім замку перад А.Мурзой і гаспадарскім дваранінам Стомай Пашкевічам. І.Зянковіч абвінавачваў Фёдара Іванавіча ў тым, што той 20 снежня 1561 г., *"наехавши мощно и гвалтомъ ночьюъ обычаемъ, собравшись зъ подданными своими, на власный грунтъ отчизны моею спокойной на сеножать мою врочищемъ Черчищо надъ рекою Добосною"* захапіў 50 вазоў сена. Рагачоўскі святар заявіў, што ўзяў усяго толькі 6 стагоў сена, але не ўначы, а ўдзень і з царкоўнай зямлі. Ён яшчэ раз нагадаў аб рашэнні камісараў на чале з С.Фальчэўскім аб размежаванні зямель па рацэ Добасна і заявіў, што Зянковічы да гэтага часу, нягледзячы на лісты Боны Сфорца і Жыгімонта Аўгуста, так і не правялі падзелу сенажацяў. Фёдар Іванавіч таксама абвінавачваў Івана Зянковіча, што той загадваў сваім падданым касіць і забіраць сена з царкоўных сенажацяў па левым беразе ракі Добасны. Са свайго боку, І.Зянковіч даводзіў, што спрэчная сенажаць ніколі не была царкоўнай, але *"звечистая сеножать отчизная моя и власный грунтъ мой есть"*, і быў гатовы давесці гэта сведкамі *"людьми добрыми, веры годными"*¹². Выслухаўшы абодва бакі, А.Мурза прызначыў тэрмін разгляду справы на 10 сакавіка непасрэдна на спрэчных землях. У гэты дзень ва ўрочышчы Чарчышчы справу разглядалі А.Мурза, а таксама гаспадарскі зямлянін Матфей Лычка, вайт Рагачова Грышка Каровіч, старац Рагачоўскай воласці Зенка Хадычыц і рагачоўскі мешчанін Ананій Рэпіч¹³. І.Зянковіч яшчэ раз заявіў, што спрэчная сенажаць з'яўляецца яго ўласнай і прад-

ставіў сведкаў — падданых Бабруйскай воласці, "людей добрых" Сцяпана Узрэза, Якіма Жылко, Данілу Ігнатавіча і Радку Засімовіча. Аднак тыя "водле Бога и правды святое" праз С.Узрэза паказалі, што гэтую сенажаць яны не апрацоўвалі, а падрыхтаваў яе, хоць і не апрацоўваў ("чорь а не розробліваль"), ужо больш як дваццаць гадоў таму падданы І.Зянковіча Астап Шыркоўч. І сведкі не ведалі, хто зноў пачаў апрацоўваць спрэчную сенажаць. Тады Фёдар Іванавіч яшчэ раз заявіў, што паводле рашэння камісараў 1553 г. землі па левым беразе Добасны адыйшлі да царквы, і менавіта ён падрыхтаваў і пачаў апрацоўваць гэтую сенажаць. У падтрымку сваіх слоў рагачоўскі святар прадставіў ліст С.Фальчэўскага, які быў адразу зачытаны, а таксама сведкаў — падданага троцкага кашталяна, дворнага гетмана ВКЛ Грыгорыя Хадкевіча з маёнтка Добасна Івана Хоміча, Лявона Рыжковіча, падданага пячэрскага манастыра Апанаса Барысавіча і сялян Карпа Велічковіча ды Федзьку Купеліча з сяла Хомічы. Яны паказалі, што Фёдар Іванавіч за свой уласны кошт сем гадоў таму вызваліў ад леса гэты надзел зямлі і ўжо чатыры гады, як карыстаецца гэтай сенажаццю. Тое, што спрэчныя ўгоддзі належаць Фёдору Іванавічу пацвердзілі і падданыя Рагачоўскай воласці з сёлаў Сенажаткі і Слабады. Як святар, так і яго сведкі для пацверджання сваіх слоў гатовы былі прынесці прысягу. Аднак А.Мурза вырашыў не прыводзіць іх да прысягі і прыняў рашэнне, што спрэчная сенажаць належыць Фёдору Іванавічу¹⁴. Пасля гэтага да рагачоўскага падстаросты звярнуліся падданыя І.Зянковіча і Фёдара Іванавіча з просьбай, "абыхь ихъ поедналь, а вечный покой учиниль". Абодва канфлітуючыя бакі згадзіліся і на месцы дамовіліся "вжо суседскимъ и приятельскимъ обычаемъ", што яны больш не будуць чыніць шкоды адзін аднаму. Разводзіць баброў і лавіць рыбу ў рацэ можна было вольна "зь обудву сторонъ и на поль дели ти пану Ивану зь попомъ, а попу зь паномъ Ивановъ". Таксама вызначалася, што яшчэ ў бягучым годзе І.Зянковіч зможа карыстацца бортным дрэвам і пчоламі па левым беразе Добасны. Аднак восенню "яко есть обычай" ён зможа забраць старыя борці сабе, не пашкодзіўшы пры гэтым дрэваў, а "што молодыхъ сядеть пщоль", тыя ўжо будуць належаць рагачоўскаму святару¹⁵. Выпіс з судовых кніг замка ў Рагачове аб гэтым рашэнні, зацверджаны пячаткай А.Мурзы, быў выдадзены асабіста Фёдору Іванавічу.

Тым не менш, гэтае пагадненне канфлікт не вычарпала. Так, у 1565 г. рагачоўскі святар скардзіўся каралю і вялікаму князю, што Змайла Зянковіч не выконвае рашэння А.Мурзы, парушае пагадненне, учыненае яго братам Іванам (на той момант ужо нябожчыкам) і захоплівае землі, сенажаці ды бортнае дрэва па левым беразе Добасны. Жыгімонт Аўгуст 12 жніўня 1565 г. з Гародні выдаў спецыяльны гаспадарскі ліст, у якім забараніў З.Зянковічу займаць угоддзі, што належалі Фёдору Іванавічу паводле рашэння рагачоўскага падстаросты А.Мурзы¹⁶. Аднак канфлікт працягваўся. Ужо ў нядзелю 14 студ-

зеня 1566 г. у Рагачове перад рагачоўскім дзяржаўцам, гаспадарскім ротмістрам Грыгорыем Бакам і стрэшынскім ды камянецкім дзяржаўцам Андрэем Сулістроўскім слухалася скарга Змайлы Зянковіча на Фёдара Іванавіча. Шляхціч абвінавачваў святара ў тым, што той са сваімі падданымі і памочнікамі ў чацвер 11 кастрычніка 1565 г. "гвалтовнымъ обычаемъ въ имению моемъ Поболевскомъ подле реки Добосны ... што было пщоль по власному дереву моему и подданныхъ моихъ пщолы о шестьдесятъ ровъ, то все подрати и попустошити людемъ своимъ казаль, и тотъ весь медъ до себе побраль". На што Фёдар Іванавіч яшчэ раз заявіў, што гэтыя землі належаць яго царкве, і ён "пщолы подраль свои власные на власномъ грунте своемъ церковномъ"¹⁷. У пацвярджэнне сваіх слоў святар прадставіў суддзям камісарскі ліст С.Фальчэўскага ад 1553 г., выпіс А.Гарнастай з судовых кніг Рагачова ад 1559 г., лісты Жыгімонта Аўгуста ад 1562 і 1565 гг., ліст А.Мурзы і пагадненне з І.Зянковічам ад 1562 г. Пасля гэтага Г.Бака вынес, здаецца, канчатковы вырак у гэтай справе. Спрэчныя землі па левым беразе ракі Добасна "вечными часы" пераходзілі ва ўладанне царквы святых Кузьмы і Дзямьяна, а землі па правым беразе — ва ўладанне З.Зянковіча. Фёдар Іванавіч вызваляўся ад выплаты зарук. Акрамя таго, Змайлы Зянковіч павінен быў перанесці свой двор Побалава ("все будованье одъ мала до велика") з левага на правы бераг ракі, а вызвалены "пляць" пераходзіў у рукі Фёдара Іванавіча і яго нашчадкаў. Па просьбе З.Зянковіча Г.Бака дазволіў абодвум бакам дамовіцца аб сумесным карыстанні млыном, які належаў да двара Побалава і знаходзіўся на левым беразе Добасны. Аднак калі б такое пагадненне не было заключана, рагачоўскі святар меў права "тотъ млынъ зъ берегу своего сбури ти и греблю раскопати". Пад раней вызначанымі зарукамі абодвум бакам забаранялася "уступовати" на чужыя ўладанні. Права сумесна карыстацца бабровымі гонамі і лавіць рыбу ў рацэ Г.Бака вызначыў "по старому", у адпаведнасці з рашэннем камісараў Боны Сфорца (1553 г.) і лістом рагачоўскага падстаросты А.Мурзы (1562 г.)¹⁸.

Разгледжаная справа з'яўляецца добрым прыкладам функцыянавання сістэмы мясцовага кіравання на ўсходнебеларускіх ("рускіх") землях Вялікага Княства Літоўскага. Канфлікт разгарэўся вакол размежавання шляхецкага і царкоўнага маёнткаў. Аднак, як можна меркаваць з матэрыялаў справы, рагачоўская царква святых Кузьмы і Дзямьяна была заснавана па фундацыі вялікіх князёў літоўскіх, магчыма Вітаўта. Адпаведна, такая катэгорыя спраў адносілася да кампетэнцыі камісарскага суда, які разбіраў межавыя спрэчкі паміж шляхтай і гаспадарскімі ўладаннямі¹⁹. Паколькі да 1566 г. Рагачоўская воласць належала Боне Сфорца²⁰, то першапачаткова канфлікт паміж шляхцічамі Зянковічамі і святаром Фёдарам Іванавічам разбіралі менавіта яе камісары — С.Фальчэўскі, А.Гарнастай і Б.Пузына. Пазней камісараў прызначаў ужо сам кароль і вялікі

князь Жыгімонт Аўгуст. Так, у 1559 г. гаспадарскімі камісарамі былі А.Гарнастай і Б.Пузына. У 1560-я гг. паводле загаду Жыгімонта Аўгуста справу разглядалі прадстаўнікі мясцовай дзяржаўнай адміністрацыі — рагачоўскія старосты Б.Саламярэцкі (1562 г.) і Г.Бака (1566 г.). Ход разбіральніцтваў, якія цягнуліся больш за 10 гадоў, яскрава сведчыць аб тым, што старыя прынцыпы ажыццяўлення правасуддзя ўжо не маглі прыносіць хуткіх і эфектыўных вынікаў. Гаспадарскі суд быў абцяжараны ўсё большай колькасцю спраў, свечасова разглядаць якія быў проста не ў стане²¹. Велікакняжацкая ўлада спрабавала перакласці вырашэнне падобных, па сутнасці, дробных, спраў на плечы мясцовай адміністрацыі. Аднак згаданая справа ўсё роўна вярталася на разгляд караля і вялікага князя. Жыгімонт Аўгуст мусіў як мінімум тройчы зноў накіроўваць разгляд справы на лакальны ўзровень. У 1565 г. у сваім лісце кароль і вялікі князь загадваў З.Зянковічу безумоўна выконваць папярэднія судовыя рашэнні, каб Фёдар Іванавіч больш "намь черезъ то въ томъ зъ жалобами своими доуки и набежання не чиниль конечно"²². Акрамя таго, канфлікт вакол размежавання маёнтка Побалава выявіў і хібы ў працы выканаўчага апарату ўлады ВКЛ. Камісарскі суд прымаў рашэнні, але дакладнага механізму іх выканання на практыцы не было.

Заўважым, што ў разгляд судовай справы паміж Зянковічамі і Фёдарам Іванавічам былі ўцягнуты асобы, даволі ўплывовыя на лакальным узроўні грамадскага жыцця ВКЛ: гаспадарскі маршалак, гомельскі і рэчыцкі староста Анікей Астаф'евіч Гарнастай, князь Багдан Цімафеевіч Пузына (пазней гаспадарскі маршалак) і рагачоўскі староста князь Багдан Васільевіч Саламярэцкі. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што названыя асобы часта ўхіляліся ад выканання сваіх непасрэдных судовых абавязкаў і перакладалі іх на плечы ніжэйшых ураднікаў. Так, у 1553 г. камісараў каралевы Боны А.Гарнастая і Б.Пузыну на разборы справы ў Рагачове прадстаўлялі адпаведна глускі і быхаўскі ўраднік М.Радомскі і бабруйскі ўраднік І.Барэйша. У 1559 г. каралеўскія камісары, тыя ж А.Гарнастай і Б.Пузына, па просьбе абодвух канфліктуючых бакоў, перадалі справу на разгляд рагачоўскаму старосце Б.Саламярэцкаму. У сваю чаргу, у 1562 г. Б.Саламярэцкі даручыў вырашэнне пазямельнага канфлікту рагачоўскаму падстаросце А.Мурзе. Безумоўна, такая практыка таксама не магла спрыяць хуткаму ажыццяўленню правасуддзя. Для шляхты такое зацягванне вырашэння пазямельных спрэчак з боку мясцовай адміністрацыі было вельмі сур'ёзнай праблемай. І рагачоўская судовая справа 1553—1566 гг. з'яўляецца яскравай ілюстрацыяй гэтага. Дарэчы, на першым вальным сойме Рэчы Паспалітай у 1569 г. ад імя ўсёй дэлегацыі ВКЛ Жыгімонт Аўгусту была пададзена просьба, каб старосты і дзяржаўцы гаспадарскіх уладанняў як мага хутчэй судзілі канфлікты паміж шляхецкімі і велікакняжацкімі падданымі: "абы старосты и державцы его королевской милости шляхте и подданнымъ ихъ справедли-

вость неотволочную с подданными короля его милости чинили"²³. Цікава, што ў склад дэлегацыі ВКЛ на тым сойме ўваходзіў пасол Рэчыцкага павета Змайла Зянковіч²⁴, які асабіста сутыкнуўся з падобнай праблемай.

Відавочна, што пытанне судовай рэформы ў ВКЛ у 1550—1560-я гг. было надзвычай актуальным. Сапраўды ўвядзенне земскіх, гродскіх і падкаморскіх судаў, утварэнне Трыбунала ВКЛ у значнай ступені "разгрузілі" працу гаспадарскага суда, у тым ліку камісарскага, зрабілі судоводства ў дзяржаве больш эфектыўным. Разам з тым, межавыя спрэчкі паміж шляхецкімі і гаспадарскімі падданымі засталіся ў кампетэнцыі камісарскага суда, што ў агульных рысах было замацавана ў Статуце ВКЛ 1566 г. (Раздзел 1, артыкул 16 і раздзел 4, артыкул 58)²⁵. Парадак разбору спраў паміж шляхецкімі падданымі і гаспадарскімі быў удакладнены ў час працы па падрыхтоўцы Трэцяга Статута ВКЛ. Так, артыкул 33 раздзела 3 "О права земленные межы станы духовными и светскими" асабліва падкрэсліваў, што ў кампетэнцыю камісарскага суда ўваходзіць разгляд спрэчак паміж шляхецкімі маёнткамі і тымі царкоўнымі ўладаннямі, якія "были с фундацыи и з наданья продков наших и нашего господарского, и службе земской военной перед тым николи не были подлежные" (гл. таксама раздз. 1, арт. 20)²⁶. У сваю чаргу, артыкул 83 раздзела 4 "О комисеях наших господарских, в которых речах маюють быти даваны" дакладна вызначыў склад камісараў, якія павінны былі высялацца каралём і вялікім князем на разгляд падобных канфліктаў (гл. таксама раздз. 9, арт. 4)²⁷. Падаецца, што як велікакняжацкая ўлада, так і шляхта ў якасці сродку забеспячэння больш хуткага і эфектыўнага вырашэння спрэчак вакол размежавання шляхецкіх і дзяржаўных уладанняў, у тым ліку царкоўных маёнткаў гаспадарскага "подаванья", у першую чаргу бачылі пашырэнне паўнамоцтваў павятовага ўрада падкаморага.

Разгледжаны канфлікт цікавы і тым, што дазваляе заўважыць некаторыя асаблівасці сацыяльна-культурнага жыцця беларускага грамадства ў XVI ст. Перш за ўсё звернем увагу на непасрэдных удзельнікаў межавай спрэчкі. Зянковічы належалі да разгалінаванага, аселага ў Новагародскім і Рэчыцкім рэгіёнах шляхецкага роду ўсходнеславянскага (беларускага) паходжання²⁸. Браты Іван і Змайла Аляксеевічы Зянковічы адносіліся да сярэдняй шляхты і валодалі пэўным аўтарытэтам у асяроддзі мясцовай шляхты. Дакладных звестак аб землеўладанні І.Зянковіча няма, але ў 1567 г. на попіс (перапіс) войска ВКЛ яго ўдава Марына з Тышкевічаў выставіла пачат у 5 узброеных коннікаў і 2 пешых жаўнераў (драбаў)²⁹. Змайла Зянковіч у 1565 г. ставіў у войска ў складзе прыдворнай харугвы 3 вершнікаў і 2 драбаў³⁰. А на перапіс войска ВКЛ у 1567 г. З.Зянковіч ужо ў складзе харугвы Рэчыцкага павета са сваіх маёнткаў Палужжа (Новагародскі павет), Побалава (Рэчыцкі павет) і Отмут (Менскі павет) прадставіў пачат у 5 коннікаў і 2 драбаў³¹. Іван, відаць па ўсім, палітычнай дзейнас-

цю не займаўся, а вась Змайла ў грамадскім жыцці праявіў сябе даволі актыўна. Распачынаў сваю кар’еру ён як гаспадарскі дваранін, а ў 1566/1567 г. быў прызначаны на адзін з вышэйшых павятовых урадаў — урад рэчыцкага харужага. Аднак па невядомых прычынах, верагодна, летам 1567 г. З.Зянковіч перадаў яго Івану Рублеўскаму³². Тым не менш, ён працягваў удзельнічаць у грамадскім жыцці ВКЛ: на гарадзенскім сойме 1568 г. быў прызначаны зборшчыкам падаткаў (паборцам) у Рэчыцкім павеце, а ў маі 1569 г. на павятовым сойміку ў Рэчыцы абраны паслом на супольны сойм Польшкага Каралеўства і Вялікага Княства Літоўскага ў Любліне³³. Менавіта як прадстаўнік Рэчыцкага павета З.Зянковіч 1 ліпеня 1569 г. зацвердзіў акт Люблінскай уніі. Напрыканцы жыцця, у 1580-х гг., ён зноў згадваецца як рэчыцкі харужы³⁴. Дзякуючы грамадскай дзейнасці, З.Зянковіч заклаў трывалы падмурак для палітычнай кар’еры сваіх нашчадкаў. Так, яго сын Іван у 1589 г. быў прызначаны каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам Вазам харужым Рэчыцкага павета³⁵. Хіба яшчэ адзін яго сын (пляменнік?) Пётр Зянковіч, уладальнік маёнтка Побалава, займаў урады рэчыцкага земскага суддзі і войскага³⁶.

Іншы бок канфлікту прадстаўляў святар Рагачоўскай царквы святых Кузьмы і Дзямьяна Фёдар Іванавіч. Іерэем гэтай царквы быў ужо яго продкаў Грыгорый. Пры вывучэнні матэрыялаў справы кідаецца ў вочы грунтоўная прававая падрыхтаванасць рагачоўскага святара. Фёдар Іванавіч добра ведаў гісторыю ўладальнікаў маёнтка Побалава, ажно з часоў панавання Вітаўта. Цалкам магчыма, што ў царкве тады яшчэ захоўваліся дакументы, звязаныя з наданнем гэтым вялікім князем літоўскім маёнтка братам Дзіцятку і Міхайлачку. І ў час самога судовага працэсу Фёдар Іванавіч паводзіў сябе вельмі актыўна і ўпэўнена. Ён не раз звяртаўся са скаргамі да Жыгімонта Аўгуста, на пасяджэннях прадстаўляў усе патрэбныя для разбіральніцтва дакументы, ставіў сведак, якія заўсёды дакладна пацвярджалі яго паказанні. Лагічным вынікам яго дзеянняў стала перамога ў працэсе супраць шляхцічаў Зянковічаў. Дарэчы, усе дакументы па гэтай справе і надалей старанна захоўваліся пры царкве, відавочна, у якасці доказу яе правоў на адпаведныя землі. І ў XVIII ст. матэрыялы справы былі ўнесены ў судовыя кнігі Трыбунала ВКЛ рагачоўскімі прадстаўнікамі Ордэна базыльянаў³⁷, дзякуючы чаму яны захаваліся і былі пазней надрукаваныя. Мяркуем, што ход разгледжанай справы дазваляе казаць аб даволі высокім узроўні адукаванасці і прававой культуры рагачоўскага святара Фёдара Іванавіча. Між іншым, наступным святаром царквы святых Кузьмы і Дзямьяна стаў яго сын Агей Фёдаравіч, які ўжо даслужыўся да сану рагачоўскага пратапопа (кіраўніка ніжэйшай царкоўнай акругі)³⁸.

Нарэшце, хацелася б звярнуць увагу на некаторыя моманты, звязаныя з дадзеным судовым разбіральніцтвам. Матэрыялы справы паказваюць, што для светапогляду мясцовага грамадства ўсё яшчэ

былі ўласцівыя шматлікія сярэднявечныя ўяўленні. Так, пры разглядзе канфлікту для ўсіх яго ўдзельнікаў выключную ролю доказу адыгрывала прысяга, якая па-ранейшаму ўспрымалася як сакральны ўчынак, зацвярджэнне сведчанняў самім Богам³⁹. Відаць менавіта страх перад Божым пакараннем прымушаў сведкаў І.Зянковіча даваць паказанні па сутнасці супраць яго. Усё гэта дае магчымасць казаць аб важным значэнні прысягі ў сферы судаводства ВКЛ у сярэдзіне XVI ст. Цалкам верагодна, што непасрэдна разбор спрэчак суправаджаўся і пэўнымі рытуальнымі дзеяннямі. Так, у матэрыялах рагачоўскай справы было адзначана, што ў 1553 г. камісары каралевы Боны Сфорца абавязаліся вырашыць усе супярэчнасці паміж бакамі, *"бачучи напроць на Створителя Бога и на светую справедливость, на сумення свои памятуючи"*, а ў 1562 г. рагачоўскі падстароста А.Мурза выносіў вырак па справе, *"бачачи на Бога водле правды светое"*. На нашу думку, гэта дазваляе меркаваць, што судовы працэс суправаджаўся прынясеннем суддзямі адпаведнай клятвы⁴⁰. Заўважым дарэчы, што падобныя формулы былі ўключаны ў тэкст прысягі для членаў павятовых земскіх судоў, у хуткім часе ўтвораных у ВКЛ. Паводле Статута 1566 г. суддзя, падсудак і пісар павінны былі выконваць свае функцыі, *"самого Бога и его светую справедливость и право посполитое и сумнение свое передь очима маючи"*⁴¹.

Акрамя гэтага, да глыбока архаічных уяўленняў належала ўспрыняцце злачынства, учыненага ўначы, як найбольш цяжкага і супрацьзаконнага⁴². Нагадаем, З.Зянковіч у 1562 г. абвінавачваў Фёдара Іванавіча, што той напаў на яго ўладанні *"гвалтомь ночнымь обычаемь"*. У сваю чаргу, рагачоўскі святар даводзіў, што ўсё адбылося *"въ день"*. Сярэднявечныя карані мае і азначэнне судовых сведкаў, як *"людей добрыхъ, веры годныхъ"*, г.зн. людзей вартых даверу⁴³. Прасочваецца паслядоўнае імкненне канфлітуючых бакоў вырашыць спрэчку паміж сабой шляхам міравога пагаднення (*"угоды"*, *"успокоенья"*), а не праз судовы вырак, праўда, беспаспяхова. Дададзім таксама, што ў геаграфічных уяўленнях мясцовага насельніцтва захоўваўся яшчэ архаічны падзел на "верх" і "ніз"⁴⁴.

Звяртае на сябе ўвагу і значная ступень камунікацыі паміж прадстаўнікамі розных саслоўных груп. У разглядзе справы бралі ўдзел не толькі шляхта і духавенства, але й мяшчане ды сяляне. У 1562 г. пры шляхцічы А.Мурзе канфлікт разбіралі войт Рагачова Г.Каровіч і мясцовы мешчанін А.Рэпіч. Ужо згадваўся ўдзел у судовым працэсе старцаў Андрэя і З.Хадычыца. Асабліва хацелася б адзначыць далёка не пасіўную пазіцыю сялян у гэтых разбіральніцтвах. Яны не толькі выступалі ў якасці сведак, але і спрабавалі ўплываць на ход справы. Так, у тым жа 1562 г. і царкоўныя, і шляхецкія падданыя самі звярталіся да рагачоўскага падстаросты А.Мурзы з просьбай паяднаць нарэшце братаў Зянковічаў з Фёдарам Іванавічам, заключыць паміж імі *"вечны покой"*. Падобна, што гэ-

ты канфлікт не толькі адбываўся на матэрыяльным становішчы сялян, але і парушаў нармальныя (справядлівыя), суседскія адносіны паміж імі. У час судовага працэсу сяляне, прынамсі дзяржаўныя, у камунікацыі са шляхцічам паводзілі сябе даволі ўпэўнена. На выказанья І.Зянковічам прэтэнзіі на сенажаць па левым беразе Добасны сяляне Рагачоўскай воласці з сёлаў Сенажаткі і Слабада заявілі адназначна: "Прожно дей, пане Иване, ты въ тую сеножать вступиешъ, але и мы вси присягнемъ, штожь то есть попова сеножать"⁴⁵. Гэта, дарэчы, паказвае актуальнасць і неабходнасць больш падрабязнага даследавання ўсёй разнастайнасці сацыяльных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім і іх эвалюцыі ў XVI—XVIII стст. Нарэшце выкажам меркаванне, што з мэтай пазбегнуць далейшых непаразуменняў у ходзе судовай справы, пісары вельмі дакладна запісвалі паказанні ўсіх яе ўдзельнікаў. Адназначна, матэрыялы разгледжанага канфлікту з'яўляюцца важнай крыніцай і для вывучэння гісторыі старабеларускай мовы, у прыватнасці яе лексічнага складу.

¹ У дадзеным выпадку пад тэрмінам "Рэчыцкі край" маюцца на ўвазе тыя тэрыторыі ВКЛ, якія ў выніку адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565—1566 г. увайшлі ў склад Рэчыцкага павета: Гл.: Любавский М.К. Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Москва, 1900. Приложения. С. 156—164.

² Матэрыялы судовага разбіральніцтва па гэтым канфлікце надрукаваны ў зборніку дакументаў: Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией (далее — АВАК): В 39 т. Т. 11: Акты Главного Литовского Трибунала. Вильна, 1880. С. 24—33.

³ Насевіч В. Рагачоўская воласць // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2. Мінск, 2006. С. 482.

⁴ АВАК. Т. 11. С. 25.

⁵ Там жа. С. 25.

⁶ Там жа. С. 25-26.

⁷ У камісарскім лісце пералічваліся і гаспадары двароў у гэтых сёлаў. Так, у с. Узногі імі былі Даніла Міхнавіч, Грынь Сямёнавіч, Тышка, Супрон і Нічыпар Ігнавічы, Яўхім Макавіч, Іван Федзькавіч, Радка Ігнавіч і Пронька Макавіч, а ў с. Ліскі — Арцюх Лісунціч, Пронька Лісунчыч, Ісай Місунчыч, Андрэй Лісунціч, Іван Лісунціч.

⁸ Гаспадарамі двароў былі Марцін Бязнос, Васіль Шкіч і Федзька Чупеліч.

⁹ АВАК. Т. 11. С. 26—28.

¹⁰ Там жа. С. 28.

¹¹ Там жа. С. 28-29.

¹² Там жа. С. 29-30.

¹³ Там жа. С. 30.

¹⁴ Там жа. С. 30-31.

¹⁵ Там жа. С. 31-32.

¹⁶ Там жа. С. 32.

¹⁷ Там жа. С. 24—25. У выданні матэрыялаў справы ўказана памылковая дата — 14 студзеня 1556 г., але па змесце дакумента відавочна, што судовае разбіральніцтва вялося менавіта ў 1566 г.

¹⁸ АВАК. Т. 11. С. 32-33.

¹⁹ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік Каментарый. Мінск, 1989. С. 532; Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік. У 2 ч. Ч. 1. Мінск, 2000. С. 129; Ён жа. Гаспадарскі суд // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т.

Т. 1. Мінск, 2005. С. 516.

²⁰ Насевіч В. Рагачоўская воласць. С. 482.

²¹ Гл. напр.: Ясинский М.Н. Главный Литовский Трибунал, его происхождение, организация и компетенция. Киев, 1901. С. 218—222.

²² АВАК. Т. 11. С. 32.

²³ Документы Московского архива Министерства юстиции. Т. 1. Москва, 1897. с. 500; Падалінскі У. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай. Мінск, 2017. С. 108.

²⁴ Падалінскі У. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года. С. 207.

²⁵ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Мінск, 2003. С. 58, 126.

²⁶ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. С. 92, 129-130.

²⁷ Там жа. С. 199, 253-254.

²⁸ Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J. Bobrowicz. Т. 10. Lipsk, 1845. S. 169—170; Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku / Ułożył i wydał A. Boniecki. Warszawa, 1887. S. 416-417.

²⁹ Русская историческая библиотека (далее — РИБ): В 39 т. Т. 33: Литовская Метрика. Отдел третий. Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи Литовского войска. Петроград, 1915. Стб. 1233.

³⁰ РИБ. Т. 33. Стб. 257.

³¹ РИБ. Т. 33. Стб. 1233. Магчыма, бацька Івана і Змайлы Аляксей Зянковіч згадваецца ў попісе войска ВКЛ 1528 г. сярод новагародскіх баяраў-шляхты. У 1528 г. А.Зянковіч павінен быў ставіць у войска 4 узброеных коннікаў: Там жа. Стб. 32.

³² Падалінскі У. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года. С. 169, 174; РИБ. Т. 33. Стб. 1231.

³³ Падалінскі У. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года. С. 207; РИБ. Т. 30: Литовская Метрика. Отдел первый-второй. Ч. 3: Книги публичных дел. Юрьев, 1914. С. 451.

³⁴ Падалінскі У. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года. С. 181.

³⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (далее — НГАБ). Ф. КМФ—18, воп. 1, спр. 73, арк. 677адв.; Спр. 74. Арк. 534 (інфармацыя А.Радамана).

³⁶ НГАБ. Ф. КМФ—18, воп. 1, спр. 77, арк. 69 адв.—70, 299адв.—300 (інфармацыя А.Радамана); АВАК. Т. 33: Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. Вильна, 1908. С. 136—137.

³⁷ АВАК. Т. 11. С. 24, 32.

³⁸ АВАК. Т. 33. С. 136—137.

³⁹ Груша А.І. Мяноўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры ў прававой сферы Вялікага княства Літоўскага ў апошняй трэці XIV—першай трэці XV ст. Мінск, 2010. С. 30—40.

⁴⁰ АВАК. Т. 11. С. 26, 31; Гуревич А.Я. Право // Словарь средневековой культуры. Москва, 2003. С. 383.

⁴¹ Раздз. 4, арт. 1: Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. С. 97.

⁴² Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. Київ, 2002. С. 123-124.

⁴³ Яковенко Н. Паралельний світ. С. 110—114.

⁴⁴ Дзярновіч О.І. "Русь" і "Літва" Великога княства Литовского в XVI—XVII вв. как этноконфессиональные и социально-географические регионы // Древняя Русь после Древней Руси: дискурс восточнославянского (не)единства. Москва, 2017. С. 126.

⁴⁵ АВАК. Т. 11. С. 31.